

**RAZVOJ STUDIJA SOCIOLOGIJE NA FAKULTETU
POLITIČKIH NAUKA U SARAJEVU**

**DEVELOPMENT OF THE SOCIOLOGY STUDY AT THE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES IN SARAJEVO**

Sažetak

Ovaj tekst predstavlja analizu razvoja studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu od 1964. godine, kada je nastao, do danas. Elaboracija ovako postavljenog istraživačkog zadatka podrazumijeva i naznaku geneze sociološke misli na našim prostorima u drugoj polovini XX stoljeća, koja u značajnoj mjeri uslovljava konstituiranje, a onda i nastavno-naučno i profesionalno profiliranje studija sociologije. Evoluciju koncepta studija sociologije pratili smo preko nastavnih planova i programa te naučnoistraživačkih projekata ovog, do devedesetih godina minulog stoljeća, jedinog jednopredmetnog studija sociologije u Bosni i Hercegovini, što svjedoči o matičnosti ovog studija na našem fakultetu. Efekti obrazovanja sociologa analizirani su prezentacijom statističkih podataka o broju upisanih i diplomiranih studenata kao i magistranata i doktoranata.

Ključne riječi: sociologija, studij, nauka, obrazovanje, istraživanje

Summary

This text presents an analysis of the Sociology Study's development at the Faculty of Political Sciences from 1964 - the year of its founding to the present moment. The elaboration of research task guided like this one even includes an indication of the sociological thought's genesis in our region in the second half of the twentieth century which, to a large extent, conditions the constitution, and then teaching and scientific and professional profiling studies of sociology. We have followed the concept of studying sociology's evolution across the curriculum, and scientific research projects of this, to 1990s, the only pure sociology program in Bosnia and Herzegovina, which is evidence of this study's domicile quality at our University. Effects of educating sociologists have been analyzed through the presentation of statistical data on the number of enrolled students and graduates, as well as postgraduate and PhD students.

Keywords: *sociology, study, science, education, research.*

Analitički pristup nastanku i razvoju studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu nije moguć bez šireg uvida u institucionaliziranje i praćenje geneze sociološke misli na našim prostorima u drugoj polovini XX stoljeća i prvom desetljeću trećeg milenija. Naime, u ovom kontekstu značajno bi bilo imati u vidu pretpostavke koje bitno determiniraju konstituiranje, profesionalno i nastavno-naučno profiliranje studija sociologije. Prije svega mislimo na razvoj bosanskohercegovačkog društva kako unutar jugoslavenskog društva tako i njegove posebnosti kao multilateralnog specifikuma, a onda i na evolutivni put sociološke misli na ovim prostorima, na probleme njenog kontinuiteta pa i ideološke obojenosti koja značajno intervenira u njeno naučno utemeljenje i dignitet. Ovdje je zapravo riječ o procjeni koliko je insistiranje na prednostima marksističke u odnosu na građansku sociologiju, u jednom relativno dugom periodu, bilo apologetski odnos prema aktuelnom društveno-političkom sistemu legitimirajući socijalističku pravovjernost, ili je mjeru njene naučne objektivnosti moguće verificirati isključivo kritičkim usmjerenjem prema društvenom realitetu.

Uz naznaku ovog problema verifikacije naučne validnosti sociološke misli u proteklom vremenu, pa i u odnosu prema tome, važno je imati u vidu, pa i komparativno analizirati, današnje stanje sociološke nauke u bosanskohercegovačkom društvu koje karakterizira visok stupanj dezintegriranosti. Adornovsku dilemu o smislu sociologije nakon bosanske apokalipse K. Daubt provocira upitom da li sociologija kao značajna nauka o društvu može očuvati svoj legitimitet ukoliko temeljito ne problematizira procese koji su doveli do ratova na ovim prostorima, a onda i tegobnih tranzicijskih preobražaja. Riječ je o neophodnosti skiciranja socijalnog ambijenta koji je omogućio, a u značajnoj mjeri povremeno i ograničavao, povoljne uslove za razvoj sociologije kao posebne naučne discipline, a onda i njenu institucionalizaciju u obliku posebnog studija – odsjeka, koji će se baviti nastavno-pedagoškim ali i naučnoistraživačkim radom u ovoj oblasti.

Konstituiranje sociologije kao posebne društvene nauke Kont povezuje sa društvenom krizom kao i neophodnošću racionalno-naučnog reagiranja na društvene probleme, njihovo razumijevanje i eksplikaciju, a

onda i sa opštim razvojem nauke. Dakle, temeljna pretpostavka je da je sociologija rezultat krize, da je kriza njeno rodno mjesto. Slijedeće što je važno istaći je to da se sociologija razvija iz univerzalističkog tipa obrazovanja, a ne na uobičajen način – prvo kao vještina, da bi tek naučnim razvojem dobila i svoju teorijsku osnovu. Drugo je pitanje koliko ona ostaje isključivo akademska disciplina, a u kojoj mjeri razvija i svoju jasno prepoznatljivu ekspertizu, budući da moderno industrijsko i postindustrijsko društvo sve više afirmiraju praktičnu primjenu nauke na svim nivoima, kao i u različitim sferama, što svjedoči o operacionalizaciji naučnih disciplina koja uslovljava njihovo preobražavanje u profesije. Ova napomena za našu analizu ima značaj stoga što profesije uglavnom imaju poseban položaj i relaciju spram elite ili vladajuće klase, a što se u značajnoj mjeri odnosi i na sociologiju. Naime, budući da sve profesije pokušavaju uspostaviti monopol u oblasti svoga djelovanja i to najčešće njegovim zakonskim sankcioniranjem, a za što je neophodno priznanje tog prava profesiji od nosilaca društvene moći, razvijenost neke profesije i njen status uglavnom zavise od spremnosti elite da je prizna te time ozakoni potrebu za ekspertizom te vrste. U ovom kontekstu je sociologija, kao opšta nauka o društvu, značajno određena, pa i uslovljena, odnosom sa nosiocima vladajuće ideologije i političke moći u konkretnom realitetu. Zbog toga je moguće konstatirati da nastanak i institucionalizacija sociologije kao posebne naučne discipline, pa i nastavnog predmeta, katedre, modula i odsjeka na fakultetima, ima uzročno-posljedičnu vezu sa političkim i ukupnim društveno-istorijskim realitetom.

Na jugoslavenskim prostorima u univerzitetnoj nastavi sociologija se prvi put pojavljuje na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1906. godine. U razdoblju između dva svjetska rata ona status akademske discipline stiče i u okviru drugih tadašnjih pravnih fakulteta. Tek početkom šezdesetih godina XX stoljeća sociologija će svoje mjesto naći na filozofskim fakultetima. Razloge za ovu situaciju Josip Županov traži na mikroplanu odnosa srodnih društvenih nauka na filozofskim fakultetima. Naime, povijest i etnologija bile su snažne akademske discipline, ali među njihovim nosiocima nije postojao interes za sociologiju, koja se pod uticajem njemačke tradicije smatrala isključivo pozitivnom znanost, koja se razlikovala od „duhovnih“ znanosti. Kada je u pitanju makroplan, interes za sociologiju pokazuju one institucije u kojima dominantan uticaj ima vladajuća struktura. Budući da su pravni fakulteti tradicionalno pod snažnim uticajem vladajućeg državnog i društvenog sistema, oni pod svojim okriljem instaliraju sociologiju

očekujući od nje konstruktivan „teorijski“ doprinos opravdanju i odbrani građanskog društva i suprotstavljanje revolucionarnim pokretima, a uz to i argumentaciju za proglašavanje revolucionarnih ideologija „nenaučnim teorijama“. Iz ovoga je moguće zaključiti da je pojava sociologije na jugoslavenskim prostorima u korelaciji sa krizom građanskog društva i potrebom naučne eksplikacije novih pokreta koji dovode u pitanje to društvo, kao i da je njen zadatak da bude u funkciji vladajuće klase, bez čijeg odobrenja i podrške ne bi imala uslove da obezbijedi vlastiti legitimitet.

Uporedo sa ovim institucionaliziranjem sociologije na Zagrebačkom sveučilištu, napredni studentski pokret organizira diskusione tribine u okviru Studentskog sociološkog kluba (1931–1933) kao i Akademskog filozofskog kluba, koji je 1934. godine registriran kao stručni filozofski, pedagoški i psihološki poligon sa osnovnim zadatkom da obezbijedi upoznavanje i popularizaciju marksizma. Na taj način studentski pokret u okviru svojih klubova uspostavlja vezu između sociologije, filozofije i marksizma. U tim embrionalnim oblicima uočljiva je pretistorija jugoslavenske sociologije koja će svoj puni razvoj doživjeti nakon Drugog svjetskog rata, posebno na tragu njene povezanosti sa marksističkom teorijom.

Osnovna karakteristika perioda neposredno nakon Drugog svjetskog rata je da se i sociologija, poput cjelokupnog društveno-političkog sistema, konstituira pod uticajem sovjetskog modela u okviru filozofije i tumačenja dijalektičkog i istorijskog materijalizma. Moguće je ozbiljno problematizirati da li se i u kojoj mjeri ovaj pristup može imenovati sociološkom naukom. Johan Goudsblom u djelu „Sociology in the Balance“ kaže da je i to neka vrsta sociološke teorije koja je „prilično monstruozna kombinacija marksizma“, kao konfliktne teorije i teorije konsenzusa koja se pojavila u istočnoj Evropi u Staljinovoj eri, kad je uveden pojam „neantagonističkih klasa“ kako bi se službeno izbrisale napetosti i nejednakosti u sovjetskom društvu. Nakon odbacivanja staljinističkog modela kao obaveznog dogmatskog klišeja izgradnje socijalizma, u interesu traganja za vlastitim putem u novo društvo koji će biti utemeljen na specifičnim uslovima konkretnog realiteta, dolazi do ponovne interpretacije izvornog Marxovog učenja koja postaje teorijski kontekst unutar koga će nastati ideja samoupravljanja. Novo propitivanje autentičnog marksističkog mišljenja inspirirat će pomjeranje naglaska u izgradnji društvenog sistema od sredstava ka ciljevima, što je u praksi

značilo uvođenje radničkog, a kasnije i društvenog samoupravljanja, kao i transformacije klasične kompartije u Savez komunista, što je onda uslovalo preobražaj niza društvenih segmenata kao i uspostavljanje kvalitativno nove organizacije društveno-ekonomskog sistema. Naravno, ovi procesi su nužno doveli do značajnih redefiniranja dominantnog teorijskog diskursa tog vremena, te u tom smislu dolazi do postepenih konceptijskih promjena unutar filozofije, koja je do tada bila pod skutom dogmatske interpretacije marksizma. U tom kontekstu na Bledskom kongresu filozofa, koji je održan 1960. godine, oštro je kritikovana teorija odraza kao mehanički simplificirana interpretacija marksističkog mišljenja, a otvoren je horizont dekonstrukcije dotadašnjeg filozofskog i sociološkog teorijskog pristupa u interesu kvalitativno novog i drugačijeg razvoja ovih disciplina koji će njihov apologetski diskurs u odnosu na politiku u značajnoj mjeri korigovati i afirmirati elemente kritičkog mišljenja. Županov konstatira da je ovaj „rascjep značio daljnji samostalni razvoj jugoslavenske filozofije, koja prestaje biti obična ancilla politicae. Međutim, taj teorijski i praktični rascjep zapravo je konstituirao sociologiju kao zasebnu znanstvenu disciplinu na filozofskim fakultetima, a ne u okviru stare tradicije pravnih fakulteta.“ Ovdje se jasno pokazuje da povoljniji socijalni ambijent za institucionaliziranje sociologije rezultira iz krize odnosa sa sovjetskim modelom organizacije društva, te odbacivanja staljinističke varijante interpretacije marksističke teorije. Ovakva kritička relacija prema staljinizmu stimulira i odbacivanje negativnog odnosa prema društvenim naukama, što znači da je distanciranje od političkog imperijalizma staljinističkog tipa otvorilo prostor za slobodniji razvoj društvenih nauka, pa i sociologije. Međutim, neophodno je istaći da je teorijska platforma novog pristupa sociologiji bitno uslovljena i usmjerena društvenim kontekstom u kome je zvanično obznanjena potreba revitalizacije izvornog marksizma kao ne samo filozofske nego i opšte društvene teorije, što je onda proizvelo marksističku sociologiju kao nauku koja je suprotstavljena građanskoj sociologiji. Ovakva nominacija „marksističke sociologije“ zadržat će se u udžbenicima opšte sociologije sve do posljednje dekade XX stoljeća. Treba kazati da sve ovo u značajnoj mjeri intervenira i razvoj posebnih socioloških disciplina koje će afirmirati empirijska istraživanja te uporedo sa marksističkom sociologijom postepeno uvoditi nove i drugačije teorijske pristupe. Ove tendencije djeluju i na opštu sociologiju, što je vidljivo kroz na početku stidljive, a kasnije sve agresivnije prodore moderne zapadne teorijske misli u makrosociologiju, koja preko socioloških klasika, posebno Vebera i Dirkema, otvara svoje odaje za

kvalitativno nove, savremene teorijske paradigme. Na taj način je pokrenut proces urušavanja udžbenika zasnovanih na dogmatskoj interpretaciji marksističke sociologije. Ovaj blagi nagovještaj ozbiljnijeg iskoraka sociologije iz njene apologetske faze, te zaokretu prema kritičkom diskursu naučno utemeljene analize društva, istovremeno je nosio i rizik ulaska u vlastitu krizu zbog nepoštivanja granica koje joj je društvo postavilo. Nova forma discipliniranja pojavljuje se u obrazovnom sistemu kroz uvođenje nastavnog predmeta „Marksizam sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja“, u koji se djelimično inkorporira sociologija, mada i pored toga ostaje značajan manevarski prostor za teorijski otvorenija empirijska istraživanja koji, nažalost, nikada nije u značajnijoj mjeri kvalitetno iskorišten.

U skladu sa naprijed istaknutim moguće je zaključiti da konstituiranje sociologije na jugoslavenskim prostorima u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata zapravo i u ovom slučaju verificira determinizam koji smo ranije naznačili, a prema kome nastanak sociologije uvijek je u korelaciji sa društvenom krizom. Naime, u XIX stoljeću na Zapadu industrijska revolucija i robno-novčana privreda, koja funkcioniše u uslovima kapitalističkog produkcionog odnosa, razara primarne ljudske zajednice da bi ova kriza bitno uticala na nastanak sociologije. Vrijeme pred Drugi svjetski rat na našim prostorima karakterizira protivrječnost narastajućeg građanskog društva sa žilavim tradicionalnim seljačkim zajednicama, a istovremeno i jačanjem revolucionarnog pokreta, što naravno rezultira ozbiljnom krizom. Poslije Drugog svjetskog rata uslijedila je nova kriza koju generira sukob sa staljinističkim modelom novog društva koji pokušava nametnuti Sovjetski savez. Ovo nije konflikt koji je isključivo vanjskopolitičke prirode, nego je i ozbiljna kriza legitimiteta tek nastale nove političke elite koju Staljin ekskomunicira, a koja svoj legitimitet više ne može graditi na postojećoj dogmatskoj interpretaciji „marksizma-lenjinizma“, već mora tragati za stvaralačkim marksizmom koji će počivati na novom iščitavanju izvornog marksizma te na njemu temeljiti svoj novi legitimitet. U tom kontekstu i ova kriza generira nastanak sociologije kao posebne naučne discipline na jugoslavenskim prostorima situirajući je u okvir reinterpretaicije marksizma proizišle iz oštre teorijske kritike dogmatskog tumačenja dijalektičkog materijalizma. Ovaj istorijski realitet u kome dolazi do institucionalizacije sociologije, kao i dominirajuće teorijske profilacije i bliskosti sa filozofijom, značajno će za duži vremenski period uticati na njen status i razvoj kao posebne naučne discipline, ali i profesije. Pored

toga, dualizam unutar sociologije kao akademske discipline, što joj daje univerzalističku dimenziju, a istovremeno i kao praktične, aplikativne, analitičke vještine, osigurat će ovoj posebnoj društvenoj znanosti kako naučnoistraživački dignitet tako i identitet profesije, a onda u skladu sa tim i edukativne, socijalizatorske procese koji će ovu profesiju inauguirati. Ovdje treba istaći da savremeni profesionalizam podrazumijeva produkciju profesija koje su funkcionalno značajne za društvenu zajednicu. U tom smislu profesija mora sadržati skup znanja i vještina o nekoj oblasti života koja će obezbijediti mogućnost objašnjenja a onda i unapređenja postojećeg stanja. Kada to projiciramo na konkretan teren, onda treba istaći da, ako sociologija pored svoje akademske disciplinarnosti treba i profesionalnu, stručnu identifikaciju, tada ona nužno u okviru obaveznog znanja mora imati zavidan dijapazon kako fundamentalno teorijskih tako i metodoloških spoznaja koje će moći efikasno iskoristiti u potrazi za mogućnostima što boljeg organiziranja konkretnog društvenog realiteta, što će onda omogućiti kvalitetnije zadovoljavanje ljudskih potreba. Dakle, osiguranje statusa profesije moguće je pod uslovom da se obezbijedi monopol nad što značajnijim fundusom teorijskih znanja, a onda i spremnosti pa i intelektualne hrabrosti da se praktično primijeni to znanje.

U tom smislu neophodno je imati u vidu još neke činjenice koje su nezaobilazne u analizi razvoja sociologije, a onda i studija sociologije pa i profesionalizacije sociologije kroz proces obrazovanja na univerzitetskom nivou. Naime, nije nužno posebno elaborirati tezu da je predmet sociologije kao posebne nauke izuzetno kompleksan i slojevit, što uslovljava i različite pristupe kako istraživanju društva i njegovih protivrječnosti tako i određenja šta je naučno, a šta se pod maskom naučnog zapravo pokušava inkorporirati u ovu istraživačku disciplinu, a ima ideološki ili neki drugi nenaučni karakter. Moglo bi se konstatirati da je u čitavom dosadašnjem razvoju sociologija upravo zbog specifičnosti svoje predmetne usmjerenosti bila nužno izložena različitim ideološkim, a ništa manje i svakodnevnim zdravorazumskim, interesnim i indoktrinirajućim uticajima, zbog čega je njena naučna validnost pod lupom stalne valorizacije koja se u različitim istorijskim razdobljima kreće od afirmativnih sudova do osporavanja, pa i negiranja. Ovakva sudbina sociološkog mišljenja proizlazi iz njegovog osciliranja između apologetskog i kritičkog pristupa tumačenju društvene procesualnosti. Stoga evolutivni put sociologije karakterizira permanentno traganje za vlastitim identitetom koje neminovno vodi kroz oslobađanje od spoznaja

koje ne mogu izdržati naučnu verifikaciju, stoga dovode u pitanje konstantno kvalitativno propitivanje i usavršavanje kako teorijske platforme tako i metodoloških procedura ove naučnoistraživačke discipline.

U kontekstu ovako skiciranog analitičkog okvira treba istaći da se bosanskohercegovačka sociologija uglavnom razvija sve do posljednje decenije dvadesetog stoljeća u ambijentu jugoslavenske sociologije, uz sve vidljivije jačanje uticaja savremenih svjetskih teorijskih i metodoloških postulata, što se odnosi ne samo na sociološko mišljenje nego i na ostale društvene nauke.

Institucionalizacija sociologije u bosanskohercegovačkom društvu u vezi je sa šezdesetim godinama XX stoljeća, tačnije sa uvođenjem sociologije kao nastavno-naučne discipline na značajnom broju fakulteta Univerziteta u Sarajevu tokom 1960/1961. školske godine, da bi nakon toga došlo do formiranja posebnog studija filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a tek kasnije će se ovom studiju priključiti i sociologija te će tako doći do osnivanja Odsjeka za filozofiju i sociologiju. Pored toga, 1961. godine počinje sa radom Visoka škola političkih nauka u Sarajevu, da bi 19. novembra 1964. godine, usvajanjem novog nastavnog plana ove škole, bila utvrđena dva smjera: smjer političkih nauka i smjer sociologije. Nakon konstituiranja Odsjeka za sociologiju, odnosno studija sociologije, Visoka škola političkih nauka prerasla je u Fakultet političkih nauka sa četverogodišnjim trajanjem. Do 1964. godine Visoka škola političkih nauka je predstavljala kadrovsku školu za ideološko-političko obrazovanje, na koju su usmjeravani odabrani polaznici iz političkog života. Formiranjem Odsjeka za sociologiju, akademske 1964/1965. godine, to prestaje biti politička škola isključivo kadrovske tipa i preobražava se u fakultetsku instituciju na koju se putem konkursa mogu upisati završeni srednjoškolci koji polože prijemni ispit za politološko ili sociološko studijsko usmjerenje. Na osnovu tih činjenica moguće je konstatirati da institucionalizacijom sociologije kao posebne nauke kroz Odsjek za sociologiju, uz Odsjek za politologiju, Fakultet političkih nauka zadobija legitimitet ne samo nastavne već i eminentno naučnoistraživačke institucije. Naravno, tu ne treba zapostaviti važnu činjenicu da se na temelju filozofske i ukupne društvene misli na jugoslavenskim prostorima od početka XX stoljeća konstituiraju strukturalne premise za institucionalizaciju sociologije kao specifične naučnoistraživačke discipline koja nužno postaje integralni dio

univerzitetskog ambijenta. Dalji razvoj Fakulteta političkih nauka u Sarajevu išao je putem formiranja novih odsjeka, tako da danas sa svojih pet odsjeka i velikim brojem studenata zapravo predstavlja neku vrstu mikrouniverziteta.

Analiza nastavnih planova studija sociologije pokazuje evoluciju koncepta studija od njegovog nastanka do današnjih dana. Pokušat ćemo da u mjeri u kojoj nam prikupljeni analitički materijal to dopusti elaboriramo najznačajnije elemente koji nedvosmisleno svjedoče o nastavnom i naučnoistraživačkom razvoju studija sociologije. Ovdje je nužno napomenuti i činjenicu da je, sudeći po vremenu i načinu osnivanja te tome da je do devedesetih godina XX stoljeća bio jedini jednopredmetni studij sociologije u Bosni i Hercegovini, Odsjek za sociologiju zapravo matični studij na Fakultetu političkih nauka od 1964. godine do danas.

Konceptualna struktura ovog studija sociologije, prema prvom nastavnom planu, pokazuje da su nastavni predmeti uglavnom dvosemestralni kao i da je dio disciplina zajednički sa studijem politologije. Zapravo, prvi nastavni plan i program studija sociologije sadrži dio zajedničkih predmetnih cjelina sa studijem politologije kao i blok posebnih socioloških disciplina. Ove zajedničke nastavne obaveze sa studijem politologije uglavnom su vezane za prvi ciklus studija i zahvataju nastavno-naučna područja od političke ekonomije, preko teorije države i prava, društveno-političkog i privrednog sistema, do metodologije i opšte obrazovnih disciplina, kao što je strani jezik. Stručne discipline protežu se kroz čitav studij od proučavanja istorije socijalnih i političkih učenja, uvoda u filozofiju i istorije marksizma, preko statistike sa demografijom, metodologije empirijskih istraživanja i istraživačke prakse, te pedagogije i didaktike, do posebnih socioloških disciplina, kao što su sociologija kulture, sociologija naselja, sociologija rada i sociologija politike. Nastavni plan iz 1968/1969. školske godine donio je neke izmjene prema kojima je izostavljena teorija države i prava, a uvedeni su novi predmeti, kao što su Savremene sociološke teorije, Socijalna antropologija i Socijalna psihologija. Politička istorija je preimenovana u Modernu istoriju, a razdvojeni su kao posebni predmeti Statistika i Demografija, uvedena Metodologija naučnih istraživanja, te Lokalna samouprava i komunalni sistem. Nastavni plan iz 1972/1973. akademske godine donijet će dalje profiliranje studija sociologije preimenovanjem Političke ekonomije u Kritiku političke ekonomije,

Moderne istorije u Političku istoriju naroda Jugoslavije XIX i XX stoljeća, proširenjem Opšte sociologije na dvogodišnji (četverosemestralni) studij kao i diferenciranjem predmeta Sociologija kulture na segmente: Sociologija književnosti i umjetnosti, Sociologija saznanja i morala i Sociologija obrazovanja, te uvođenjem proučavanja sociologije porodice. Kasnije će, osamdesetih godina, kao posebne nastavno-naučne discipline biti uvedene sociologija kulture, sociologija saznanja i morala i sociologija religije. Devedesetih godina će u nastavni plan studija sociologije biti uvedeni nastavni programi sociologije nacije i sociologije jezika, a nastavni predmet Istorija marksizma će biti zamijenjen Istorijom filozofije i Savremenom filozofijom.

Nakon Odsjeka za politologiju i Odsjeka za sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu akademske 1973/1974. godine uspostavljen je Odsjek za žurnalistiku, zatim Odsjek ONO i DSZ, koji će kasnije biti preimenovan u Odsjek za odbranu i sigurnost, a u novije vrijeme u Sigurnosne i mirovne studije, da bi konačno u jesen 1984. godine došlo do integracije Fakulteta političkih nauka sa Višom školom za socijalne radnike te formiranja Odsjeka socijalnog rada. U čitavom ovom periodu studenti sociologije nakon završetka studija dobijali su stručno zvanje profesora sociologije, a pritom je u nekoliko generacija uvedeno i drugo usmjerenje, na osnovu čega su diplomirani studenti sticali stručno zvanje sociologa istraživača ili sociologa analitičara. Između ovog nastavnog i istraživačkog stručnog naziva postojala je razlika u nastavnom planu koja se uglavnom odnosila na nekoliko predmeta psihološko-pedagoške grupe te empirijskih metodoloških i aplikativnih socioloških disciplina.

Ovdje je značajno istaći da je u ukupnom razvoju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu postojao interes za prepoznatljivošću povezanosti svih odsjeka u jedinstvenu fakultetsku instituciju, uz istovremeno insistiranje na nastavno-naučnom unapređenju i savremenom profiliranju svakog odsjeka ponaosob, u čemu se djelimično uspijevalo. Ovo zajedništvo, kao pretpostavka multidisciplinarnosti, najčešće se pokušavalo ostvariti uspostavljanjem nastavnog plana i programa prve godine koji će biti jedinstven za sve studije i sadržavati teorijske osnove svih disciplinarnih usmjerenja koja konstituiraju ovakav fakultet. U tom kontekstu, kada se baci makar letimičan pogled na nastavno-naučno profiliranje studija sociologije, jasno se uočava njegovo permanentno usavršavanje kako uvođenjem savremenih socioloških disciplina tako i

naučnoistraživačkim produblјivanјem i diferenciranjem onih koji predstavljaju tradicionalne postulate ove naučne oblasti. U skladu sa ovim pristupom paradigmatičan je nastavni plan i program studija sociologije iz 2003/2004. akademske godine, prema kome je prva godina studija zajednička za sve odsjeke i sadrži niz nastavnih disciplina od opšte sociologije i uvoda u filozofiju, preko opšte komunikologije, uvoda u socijalnu politiku i sigurnosnih i mirovnih studija, do političke ekonomije, istorije BiH, političkog sistema BiH, informatike i stranog jezika. Tako je omogućeno da se studenti svih odsjeka fakulteta upoznaju sa temeljnim nastavno-naučnim disciplinama svakog od posebnih odsjeka. Preostale tri godine studija su rezervirane za profiliranje odsjeka pojedinačno, pa tako i Odsjeka za sociologiju. Na drugoj godini studij sociologije je prepoznatljiv kroz nastavne discipline od istorije civilizacije, savremene filozofije, opšte sociologije i socioloških teorija do političke sociologije, socijalne psihologije i statistike sa demografijom. Na trećoj godini se proučavaju međunarodni odnosi, metodologija, etnologija, sociologija kulture, sociologija saznanja i morala, sociologija rada, sociologija prava i sociologija porodice. Na četvrtoj godini dolazi do diferenciranja dva usmjerenja, pri čemu jedno zaokružuje struku profesora sociologije, a drugo sociologa istraživača. Za oba smjera zajedničke su posebne sociološke discipline od sociologije bh. društva, preko sociologije religije, do sociologije naselja, uz teoriju organizacije i socijalnu ekologiju. Specifični predmeti na nastavnom usmjerenju su: Sociologija jezika, Demokratija i ljudska prava, Pedagogija i metodika, te Evropske institucije i organizacije, dok su to za sociologa istraživača: Organizacija i menadžment, Savremene teorije nacije, Metode i tehnike sociološkog istraživanja i istraživanje socijalnih konflikata.

Aktivno sudjelujući u reformskim procesima Univerziteta u Sarajevu utemeljenim u duhu i idejama Bolonjske deklaracije, Fakultet političkih nauka ulazi u značajan preobražaj i inoviranje nastavnih planova i programa akademske 2005/2006. godine, kao osnove za transformaciju matičnih studija na ovom fakultetu. U osnovi ovog drugačijeg pristupa profiliranju fakulteta, a konsekvntno tome i njegovog studija sociologije, bila je potreba da se nakon perioda stagnacije u naučnoistraživačkom radu, pa i opadanja kvaliteta obrazovnog procesa, pokuša napraviti ozbiljniji pomak koji bi onda stimulirao značajnije poboljšanje visokoobrazovne edukativne djelatnosti. U tom smislu nastavnici i saradnici studija sociologije su učinili napor kako bi studentima kroz jasno koncipirane kvalitetne nastavne programe studij

učinili što atraktivnijim i uporedivim sa studijem sociologije na evropskim i svjetskim univerzitetima. Ovo je istovremeno bio i pokušaj odgovora na stanje koje je uslijedilo poslije katastrofalne ratne destrukcije, u ambijentu tranzicije koja se događala kroz najsurovije oblike prvobitne akumulacije kapitala, te neprikosnovene etnonacionalističke vladavine, uz poslijeratnu umrtvljujuću besperspektivnost, što je pothranjivalo parcijalizaciju visokog obrazovanja koja je vodila palanačkom ustrojstvu, umjesto prirodne univerzalizacije naučnoistraživačkog a onda i nastavno-pedagoškog rada. U ovom kontekstu, a uz presiju dominantnih interpretacija bolonjskog reformskog procesa koje nisu respektirale specifičnosti našeg realiteta, akademska zajednica se našla pred urgentnim zadatkom redukcije edukativnih sadržaja, kao i njihove parcijalizacije u interesu sve uže profilacije kako bi studenti što brže bili osposobljeni za tržište visokoobrazovanih radnih snaga. Na izuzetno skromnim objektivnim pretpostavkama nastavnici i saradnici studija sociologije učinili su značajan napor usmjeren na rekonstrukciju dotadašnjih nastavnih planova i programa, da bi već od akademske 2005/2006. godine organizirali trogodišnji dodiplomski studij. Od 2008/2009. školske godine nastupit će i realizacija dvogodišnjeg masterskog studija (II stepena). Ovdje bi bilo moguće izreći jednu aproksimativnu generalnu ocjenu da su transformirani nastavni planovi i programi dodiplomskog i masterskog studija sociologije zadovoljili minimum elementarnog obrazovanja i istraživačke osposobljenosti predviđenih prema pravilima Univerziteta za dobijanje kredita neophodnih za sticanje zvanja bachelora, kao i magistra struke. Naravno, za kvalitetnije organiziranje nastavnog procesa bilo je neophodno poboljšanje materijalnih pretpostavki fakulteta, prije svega ulaganje značajnih vlastitih sredstava za osavremenjivanje nastave, posebno za modernizaciju informativno-tehničke opremljenosti učionica kako bi bilo moguće realizirati inovacije u pedagoškim kao i naučnoistraživačkim aktivnostima.

Polazeći od toga da predmetna usmjerenost sociološkog obrazovanja podrazumijeva upoznavanje sa ključnim pojmovima te analitičkim okvirima i metodologijom, a onda i najznačajnijim teorijama i idejnim usmjerenjima koji su pretpostavka razumijevanja, tumačenja i eksplikacije dominantnih društvenih fenomena, kao krucijalni cilj studija sociologije nameće se razvoj istraživačkog umijeća bez koga ipak nije moguće razumjeti temeljne društvene pojave, procese i odnose, kao i protivrječnosti društvenog razvoja. U tom smislu jedan od najznačajnijih

ciljeva studija sociologije zapravo je osposobljavanje studenata da kvalificirano i profesionalno mogu propitivati vlastito iskustvo življenja u socijalnom realitetu, kao i njegovim ograničenjima, posebno u ambijentu tranzicijskih procesa u okviru kojih bosanskohercegovačko društvo traga za vlastitim identitetom. Na ovaj način kroz studij se pokušava obezbijediti usvajanje teorijskog znanja o najznačajnijim pojmovima i predmetno-metodološkim usmjerenjima sociološke misli. To je važno prevashodno zato da bi bili stvoreni preduslovi za značajniji nivo aplikacije naučnih metoda u istraživanju i spoznaji društvene stvarnosti, a kako bi rezultati analitičkih zahvata mogli biti iskorišteni za razumijevanje pa i usmjeravanje društvenih procesa i odnosa. Pored toga, nastavno-naučna djelatnost mora biti u funkciji sticanja egzaktnog sociološkog znanja, ali i ovladavanja metodologijom socioloških istraživanja koja će studentima biti korisna za objašnjavanje najznačajnijih segmenata funkcioniranja čitave lepeze fenomena društvenosti.

Na samom početku instaliranja bolonjskog koncepta organiziranja obrazovnog procesa na studiju sociologije Fakulteta političkih nauka pokrenute su ozbiljne diskusije čiji je glavni cilj bio da se procjene mogućnosti osavremenjivanja nastavnih planova i programa koji bi vodili ka daljem inovativnom profiliranju ovog odsjeka. Krajem 2004. i u toku 2005. godine kroz intenzivne rasprave na svim stručnim organima Fakulteta, od Odsjeka do Nastavno-naučnog vijeća, došlo se do spoznaje o potrebi, pa i neophodnosti inoviranja i rekonstrukcije nastavnih planova i programa, tačnije sadržaja nastavnih aktivnosti, te se u tom smislu prvo pristupilo koncipiranju studijskih usmjerenja, na osnovu procjene da bi organiziranje studija preko više nastavnih usmjerenja značilo kako temeljitije naučno fundiranje obrazovanja sociologa tako i udovoljavanje društvenim potrebama. Zbog toga je otvaranjem diskusije oko inoviranja nastavnih sadržaja posebna pažnja posvećena usmjerenjima na Odsjeku za sociologiju, pri čemu je sve više sazrijevala ideja o tri usmjerenja: opšta sociologija, analitička sociologija i kultura religija. Uglavnom je riječ o smjerovima za nastavnika i istraživačka stručna zvanja koja su se ranije povremeno pojavljivala na četverogodišnjem studiju. Bile su u opticaju i kombinacije o uvođenju više specijalističkih usmjerenja, kao što su smjer ekologije, smjer demografije, analitički smjer itd., ali se od toga odustalo prvenstveno zbog teškoća koje bi nastale oko pokrivenosti nastave kao i konstantnog multipliciranja obaveza, što bi onda uzrokovalo i niz problema vezanih za realizaciju nastavnih planova i programa ne

samo studija sociologije, već i drugih odsjeka na Fakultetu. Iz ovih razloga u 2006/2007. akademskoj godini je za izvjesno vrijeme prolongirana ideja o više usmjerenja na studiju sociologije, mada je specijalizacija sociologa kroz usmjerenja ostala kao jedna od alternativa u razmatranjima daljeg profiliranja studija sociologije.

Najvažnije diskusije koje su vođene oko realizacije bolonjskog sistema studiranja odnosile su se na primjenu Frascati pravilnika, prema kome sociologija predstavlja naučno polje u okviru društvenih nauka. Ovaj pravilnik, kategorizirajući naučne discipline, upozorava da sociologiju konstituiraju naučne grane od systemske sociologije, preko teorijske i istorijske sociologije, kao i metodologije, do sociologije znanja i posebnih sociologija. U čitavom ovom petogodišnjem razdoblju konstituiranja bolonjskog sistema studiranja, što predstavlja prilično tegoban proces, iz praktičnih pobuda ali i tradicijske utemeljenosti vode se ozbiljne rasprave oko matičnosti naučnih disciplina koje su još uvijek opterećene izvjesnom neodređenošću oko demografije koja predstavlja posebno naučno polje u društvenim naukama, etnologije koja je posebno naučno polje u humanističkim naukama, pa dijelom i oko uspostavljanja matičnosti pojedinih fakulteta za oblasti teorijske sociologije, metodologije kao i istorije civilizacija. Iz ovoga se nazire da je rigidna primjena Frascati pravilnika u oblasti društvenih nauka veoma upitna, pogotovu stoga što savremene teorije o društvu, kao i njegovim procesima i odnosima, nije moguće unificirati, budući da je za njihovu spoznaju nužan multidisciplinarni pristup. Uz naprijed naznačeno treba istaći da je u ovim diskusijama o daljem profiliranju studija konstatirano i to da je zbog stagnacije prijave kandidata za upis sociološkog studija u posljednjih nekoliko godina neophodno u dolazećem vremenu u okviru inovacije nastavnih planova i programa insistirati na uvođenju novih i atraktivnijih sadržaja koji će biti primamljivi kako sa stanovišta društvenih potreba tako i značajnijeg interesa mladih ljudi u okviru njihove kontinuirane socijalizacije.

Od uvođenja bolonjskog sistema studiranja do danas konceptualna struktura nastavnog plana, a onda i nastavnih sadržaja studija sociologije, kontinuirano doživljava izvjesne promjene koje za cilj imaju što kvalitetnije profiliranje sociološke profesije. Zapravo, svi ovi nastavni planovi i programi u okviru trogodišnjeg studija prvog stepena inkorporiraju u sebe prije svega grupu zajedničkih predmeta (Istorija BiH, Uvod u filozofiju, Uvod u politologiju i Politička ekonomija), zatim

grupu posebnih predmeta iz kolegija društvenih nauka (Statistika sa demografijom, Socijalna psihologija, Istorija socijalne i političke misli u BiH, Etnologija i Metodologija), te grupu stručnih socioloških disciplina (uvod u sociologiju i opšta sociologija, sociologija bosanskohercegovačkog društva, istorija civilizacija, sociološke teorije, sociologija kulture, sociologija spoznaje i morala, sociologija rada, sociologija naselja, sociologija religije, sociologija porodice i sociologija prava). Uz to, student u toku studija pohađa i izborne predmete, koje bira iz nastavnih planova drugih odsjeka u četvrtom, petom i šestom semestru dodiplomskog studija. Što se tiče drugog ciklusa studija (masterskog), on do 2009. godine nije imao više usmjerenja i njegov nastavni plan je bio koncipiran na principu specijalizacije socioloških znanja kroz savremene pristupe analizi društva od proučavanja evropskih integracija, preko sociološke elaboracije globalizacije i nacionalnog identiteta, odnosa religije i politike u savremenom svijetu, edukacije za empirijska sociološka istraživanja, analize sadržaja i značaja multikulturalizma, civilnog društva, savremenih rodni studija, kao i pedagoško-psihološke grupe predmeta, dok je deseti semestar rezerviran za izradu masterske teze. Posljednjim nastavnim planom, čija realizacija je počela u akademskoj 2010/2011. godini, napravljene su izvjesne izmjene. Naime, na drugom stepenu studija (masterskom) došlo je do uvođenja dva usmjerenja: opšti smjer (pedagoško usmjerenje) i kulturološki studij. U okviru dodiplomskog studija, prema ovom nastavnom planu, uvedene su neke za sociološko obrazovanje važne discipline, kao što su: uvod u socijalnu i kulturnu antropologiju, sociologija društvenih promjena, sociologija obrazovanja, savremene teorije nacije, sociologija nasilja, religije savremenog svijeta; te izborni predmeti: Istorijska sociologija, Upravljanje ljudskim resursima itd. Na drugom stepenu studija (masterskom) u okviru opšteg (pedagoškog) usmjerenja uglavnom je zadržan raniji nastavni plan, uz neke veoma male izmjene. Na kulturološkom studiju pojavljuje se i nekoliko novih nastavnih predmeta: Kulturna antropologija, Sociologija medija, Bosanskohercegovački kulturni sinkretizam, Sociologija identiteta, Upravljanje ljudskim resursima u kulturi, Sociologija migracija, Sociologija urbaniteta, Bosanskohercegovačka umjetnost, Sociologija filma; kao i izborni predmeti: Kultura življenja, Informacijske tehnologije u društvenim istraživanjima, Sociološka misao u Bosni i Hercegovini te Sociologija obreda. Deseti semestar kod oba usmjerenja predviđen je za izradu magistarske teze.

Ova analiza stalnih rekonstrukcija i inoviranja nastavnih planova i programa studija sociologije jasno i nedvosmisleno ukazuje na kontinuirano traganje za osavremenjivanjem socioloških sadržaja u edukaciji studenata za poziv sociologa, što nije uvijek dovoljno plodotvorno. Naravno, temeljna pretpostavka ovog procesa je konstantno unapređivanje naučnoistraživačkog rada. Zato treba istaći da ova procesualnost ne znači i obavezni pravolinijski tendencijski napredak, već je to istovremeno i intelektualna avantura koja je isprepletana stalnim latentnim ili otvorenim opasnostima ideologizacije sociološke nauke te apologetskog pristupa analizi društvenih procesa, odnosa i promjena.

Kada želimo analizirati efekte obrazovanja sociologa od formiranja Odsjeka sociologije do danas (47 godina), onda je to moguće uglavnom na osnovu statističkih podataka o broju upisanih i diplomiranih studenata. Ukupan broj upisanih studenata na studij sociologije Fakulteta političkih nauka, od njegovog osnivanja 1964/1965. akademske godine do kraja 2010. godine, prema podacima koje smo uspjeli prikupiti, iznosi 9.757. Od ovog broja ukupno upisanih redovnih i vanrednih studenata diplomiralo je oko 2.300 studenata. To znači da je u odnosu na ukupan broj upisanih na studiju sociologije diplomiralo 23,6% studenata, ili skoro svaki četvrti upisani student. Kada pogledamo distribuciju studenata prema godinama diplomiranja, nije teško uočiti da je u vremenu do 1975. godine broj diplomiranih studenata bio relativno nizak i dostizao maksimalno 30 studenata godišnje, da bi u vremenu od 1976. do 1986. godine značajno porastao i kretao se u rasponu od 40 do 151 godišnje, iz čega je moguće izvesti zaključak da se na studij sociologije u prvom periodu od 1964. do 1972. godine upisivao mali broj studenata, da bi od 1973. do 1983. godine to postao znatno masovniji studij. Dakle, iz navedenih podataka je vidljivo da je u ovom novijem vremenu u značajnoj mjeri rastao interes za studij sociologije na Fakultetu političkih nauka. Nakon toga ova zainteresovanost opada, što je vidljivo iz pada broja diplomiranih studenata koji u 1987. godini iznosi 38, da bi u 1988. godini pao na 27, zatim 10 u 1989. godini, a onda porastao na 39 u 1991. godini. U razdoblju od 1992. do 1997. godine zbog ratnih događanja broj diplomiranih studenata drastično pada na 2 do 8 u toku jedne godine, mada se on neće značajnije povećavati ni kasnije. Nešto veći broj studenata diplomirao je 2004. godine i to 38, da bi taj broj naredne godine pao na 26, a 2007. godine se povećao na 57 diplomiranih studenata sociološkog usmjerenja. Budući da je bolonjski sistem studiranja počeo 2005/2006. akademske godine, u 2008. godini diplomira kako dio

studenata koji su pohađali studij prema starom nastavnom planu tako i prva generacija onih koji su završili trogodišnji studij u okviru bolonjskog sistema studiranja, te je broj diplomiranih studenata znatno povećan i iznosio je 243. Nakon toga će broj diplomiranih studenata na Odsjeku za sociologiju tendencijski znatno opadati tako da će 2009. godine diplomirati 136 studenata, a 2010. godine će ovaj broj pasti na 84. Iako ne raspoložemo preciznim podacima o upisanim studentima prema godinama, nije teško uočiti da interes za upis studija sociologije u značajnoj mjeri opada posljednjih nekoliko godina.

Na osnovu analiziranih podataka može se konstatirati da postoji značajna disproporcija između broja upisanih i broja diplomiranih studenata, što svjedoči o tome da ovaj odnos nije na poželjnom niti zadovoljavajućem nivou. Kada tragamo za uzrocima ove relativno niske prolaznosti, moramo krenuti od toga da značajan broj studenata, nakon što se upiše, odustaje od studija, a dio studenata prelazi na druge fakultete. Pored toga, mora se imati u vidu da su se u čitavom ovom proteklom periodu mijenjali režimi i kriteriji kao i niz drugih pretpostavki studiranja, što je onda u značajnoj mjeri uticalo na uspješnost, a onda i stepen efikasnosti studiranja. Kada se imaju u vidu ovi i niz drugih subjektivnih i objektivnih faktora studiranja kao i ukupan društveni ambijent i njegovi preobražaji te čitav spektar teškoća koje ga karakteriziraju u periodu od formiranja studija sociologije do danas, a vezane su i za status ove nauke, moramo konstatirati da imponantan broj od oko 2.300 diplomiranih studenata sociologije svjedoči o uspješnosti nastavnog procesa koji je producirao ovako značajan broj profesionalnih sociologa.

Osnivanje studija sociologije uz postojeći studij politologije na Visokoj školi političkih nauka događalo se uz istovremenu inicijativu o uključanju ove obrazovne institucije u Sarajevski univerzitet. Pored toga, sa Škole je vođena intenzivna politička akcija koja je imala cilj da Visoka politička škola preraste u matičnu instituciju za nastavu i istraživački rad u oblasti sociologije i politologije, a to onda znači i insistiranje na tome da studij sociologije na ovoj instituciji bude matičan za organizaciju nastave iz Osnova nauke o društvu na fakultetima i višim školama Sarajevskog univerziteta. U tom kontekstu pokrenute su i aktivnosti s ciljem da se Visoka škola političkih nauka preobrazi u Fakultet političkih nauka, kao i da se u okviru Fakulteta formira Institut za sociološka i politološka istraživanja. Nakon niza rasprava u kojima je bilo i

protivljenja spomenutim inicijativama, Univerzitet je predložio a Republičko izvršno vijeće 21. augusta 1964. godine donijelo odluku da se Visoka škola političkih nauka uključi u Univerzitet, što je univerzitetska uprava provela 18. septembra 1964. godine. Tada je donesena odluka da sa školskom 1964/1965. godinom, pored nastave na politološkom smjeru, počne i nastava na smjeru za sociologiju te da istovremeno u okviru Visoke škole političkih nauka počne sa radom i Centar za naučna istraživanja. To je očigledno bilo veoma značajno za sudbinu Visoke škole političkih nauka, budući da je uključivanjem u Univerzitet, kao i proširenjem nastave na sociološki smjer te osnivanjem Centra za naučna istraživanja u oblasti sociologije i politologije, došlo do pune integracije studija sociologije i politologije u univerzitetsko obrazovanje. Statutom Visoke škole političkih nauka iz 1964. godine studij sociologije je definiran kao smjer koji ima zadatak da proizvodi kadrove za analitički rad koji će biti stručno osposobljeni za naučnoistraživačku djelatnost u oblasti sociologije, te da istovremeno obrazuje i profesionalce sposobne za izvođenje nastave iz predmeta Osnovi nauke o društvu na školama drugog stepena, večernjim političkim školama, radničkim univerzitetima, kao i ostalim nastavnim institucijama. Diskusije o statusu Visoke škole političkih nauka, pa i njenih smjerova, njenom odnosu sa Univerzitetom kao i sa drugim fakultetima trajale su i u narednom periodu. Ove debate su bile obilježene kako mišljenjima da ovaj tip škole mora biti privilegirani u odnosu na druge obrazovne institucije, pa i fakultete, tako i ne baš rijetkim osporavanjem mogućnosti opstanka ovakvih škola. Međutim, i pored ovih diskusija Savjet Univerziteta je razmatrajući Statut Visoke škole političkih nauka 29. aprila 1966. godine zaključio da se nadležnim organima predloži da ova škola promijeni ime u Fakultet političkih nauka. Iako ni kolektiv škole nije bio jedinstven, već je prevladavalo mišljenje da treba zadržati određenu zasebnost Visoke škole u nazivu, te da je to suštinski isto što i fakultet, ipak je postignuta saglasnost i Skupština SRBiH je 1966. godine donijela novi zakon prema kome je Visoka škola političkih nauka preimenovana u Fakultet političkih nauka, a nastavni proces je produžen sa tri na četiri godine. Fakultet je zadržao dva smjera, pri čemu je u nastavnom planu bilo 19 zajedničkih predmeta uz 10 posebnih na smjeru političkih nauka, a sedam posebnih disciplina na sociološkom smjeru. Sociološki smjer su karakterizirali slijedeći posebni predmeti: Opšta sociologija, Sociologija kulture, Sociologija rada, Sociologija naselja, Sociologija porodice, Savremene sociološke teorije i Demografija. Ovom periodu nastanka studija sociologije, a onda i promjene naziva Visoke škole političkih nauka u

Fakultet političkih nauka, vratili smo se zbog toga da pokažemo da su zapravo ove promjene, uz konstituiranje Centra za naučnoistraživački rad (5. juna 1964. godine odlukom Savjeta Visoke škole političkih nauka) odigrale presudnu ulogu u preobražaju škole za obrazovanje partijskih kadrova u fakultet otvorenog tipa koji će biti ne samo obrazovna institucija već će značajan segment njegovog djelovanja predstavljati i naučnoistraživačka aktivnost. U okviru ovog centra naučnoistraživačke projekte su mogli raditi ne samo nastavnici Škole nego i saradnici sa drugih fakulteta, pa i univerziteta. Prva istraživanja rađena u ovom Centru bavila su se slijedećim problemima:

1. demokratizacijom izbornog procesa 1965. godine;
2. savremenim vidovima birokratije i tehnokratije u privrednim organizacijama;
3. pretjeranom institucionalizacijom zadovoljavanja potreba i usklađivanja interesa društvenih grupa u lokalnim zajednicama.

Na ovom mjestu treba istaći i to da Centar za naučnoistraživački rad odmah nakon konstituiranja uspostavlja saradnju sa Institutom društvenih nauka u Beogradu i Sociološkim institutom u Ljubljani radeći na zajedničkim projektima:

1. sociološko istraživanje jugoslavenske komune i
2. ispitivanje vrijednosti u odlučivanju lokalnih rukovodilaca.

Druga od ove dvije istraživačke tema rađena je i u saradnji sa srodnim istraživačkim institucijama u Poljskoj, Indiji i SAD-u.

Centar za naučnoistraživački rad odlukom Savjeta Fakulteta političkih nauka 1967. godine mijenja ime u Institut za društvena istraživanja i kao takav egzistira do danas, a u radu na projektima u njegovom aranžmanu učestvuju kako nastavnici i asistenti Fakulteta tako i saradnici iz drugih naučnih i nastavnih institucija iz Sarajeva, kao i univerzitetskih centara sa prostora tadašnje Jugoslavije, pa i šire. Budući da je bio registriran kao naučna jedinica Fakulteta, Institut za društvena istraživanja će odigrati veoma značajnu ulogu u daljem profiliranju Fakulteta, a onda i njegovog sociološkog studija. Uz to, Institut je predstavljao i istraživačku radionicu u kojoj su nastavnici i saradnici sticali i usavršavali znanja koja su neophodna za nastavno-naučnu djelatnost. Iako su istraživački projekti bili interdisciplinarnog karaktera, pokušat ćemo naznačiti neke od njih koji su imali naglašen sociološki diskurs:

- naučno-tehnološki razvitak i perspektive radničkog samoupravljanja;
- savremeni vidovi birokratije i tehnokratije u privrednim organizacijama;
- sociološki aspekti planiranja, izgradnje i razvoja industrijskih naselja u Bosni i Hercegovini, sa posebnim osvrtom na socijalne strukture i pokretljivost;
- koliko film, štampa i televizija utiču na idejni profil mladih;
- društvena uloga radničke klase i proces preobražaja strukture jugoslavenskog društva;
- determinizmi društvenog strukturiranja u procesu rada i posebno u radnoj organizaciji;
- uticaj naučno-tehnološkog razvitka na promjene društvene strukture;
- položaj žene u jugoslavenskom društvu.

Ovo je samo površna naznaka dijela naučnoistraživačkog rada u okviru Instituta za društvena istraživanja, ali ono što je nužno istaći u vezi sa tim jeste činjenica da pored naučne relevancije rezultata ovih istraživanja posebno je značajna njihova aplikativnost na društvenu praksu, a onda i na kvalitativno usavršavanje nastavnog procesa na dodiplomskom studiju, kao i postdiplomskog studija, magistarskih radova i doktorskih disertacija. Dakle, Institut za društvena istraživanja je predstavljao veoma važan segment fakulteta te se afirmirao kao respektabilna naučnoistraživačka institucija na prostorima tadašnje Jugoslavije, a istovremeno je uspostavljao saradnju na projektima sa nizom sličnih institucija evropskih zemalja. Sadašnju poziciju Instituta za društvena istraživanja karakterizira to da je veoma moderno organiziran, mada je njegova aktivnost znatno umanjena zbog nedovoljnog interesa društva i države, kao i međunarodnih institucija, za fundamentalna i obimnija empirijska istraživanja u oblasti društvenih nauka, pa i sociologije. Međutim, dio razloga za redukciju naučnoistraživačkih aktivnosti moguće je pronaći i u bolonjskoj koncepciji organiziranja nastavnog procesa koji traži mnogo veći angažman nastavnika i saradnika u radu sa studentima, te načinu ocjenjivanja njihovog rada, mada ovo ne isključuje i jedan dio odgovornosti učesnika u nastavnom procesu koji je subjektivnog karaktera. Ali i pored toga ovo je period u kome je provedeno više istraživanja, a ono što treba posebno naglasiti, to je vrlo plodna spisateljska aktivnost koja je rezultirala značajnim brojem

objavljenih knjiga, studija i članaka, te aktivnog učešća nastavnika i asistenata na mnogim domaćim kao i međunarodnim naučnim skupovima. U tom kontekstu je naš fakultet preko svog Centra za izdavačku djelatnost u okviru svojih materijalnih mogućnosti davao skromne finansijske podrške nastavnicima i saradnicima za objavljivanje knjiga, a često se pojavljivao i u funkciji izdavača.

Razvoj studija sociologije na Fakultetu političkih nauka, poslije niza poteškoća koje su pratile njegovo konstituiranje, ulazi u novu pa i višu etapu 1970. godine organiziranjem postdiplomskog studija iz oblasti sociologije i političkih nauka. Ovaj prvi dvogodišnji postdiplomski studij koncipiran je na temelju interdisciplinarnog istraživačkog projekta pod naslovom „Strukturalne promjene jugoslavenskog društva u toku socijalističkog preobražaja“. Nastavni plan i program studija je bio operacionaliziran kroz šest tematskih cjelina, koje su istovremeno bile i ispitne obaveze postdiplomana, čije apsolviranje je bilo pretpostavka za prijavu i izradu, a onda i odbranu magistarskih radova koji su morali biti u okviru generalne teme projekta postdiplomskog studija. U tom smislu nastavni plan su sačinjavale slijedeće tematske oblasti:

- marksizam i noviji razvoj filozofije i društvenih nauka (istorija i sistemski pregled marksizma);
- društvena cjelina u razvoju, njeni pokretački činioци i društvena struktura – teorijski osnovi i međunarodna istraživačka praksa, marksistička teorija društva, tj. teorijski osnovi političkih nauka povezani sa kritikom političke ekonomije;
- strukturalne promjene savremenog jugoslavenskog društva (jugoslavensko društvo, teorija i praksa samoupravnog socijalizma);
- radnički pokret i društvena konstitucija radništva kao revolucionarne klase, posebno u socijalističkom preobražaju jugoslavenskog društva (savremene razvojne tendencije radničkog pokreta);
- bitni činioци društvenog razvoja i društvene strukture u pojedinačnim radnim tijelima (radnim organizacijama) u savremenom jugoslavenskom društvu (sociologija rada i radničkog samoupravljanja sa komplementarnim ekonomskim, organizacijskim i drugim naučnim disciplinama);
- metodologija društvenih istraživanja.

Zbog njegovog interdisciplinarnog karaktera u realizaciji ovog postdiplomskog studija učestvovali su poznati naučni radnici iz oblasti sociologije, politologije, filozofije, metodologije itd. sa Sarajevskog univerziteta kao i sa više univerziteta na tadašnjim jugoslavenskim prostorima. U prvu generaciju postdiplomskog studija upisala su se 52 kandidata, da bi zvanje magistra socioloških nauka steklo sedam postdiplomanata. U okviru istog nastavnog plana i programa upisane su još dvije generacije diplomiranih studenata. Na studij druge generacije koja je pohađala nastavu 1972. i 1973. godine upisano je 60 kandidata ukupno, da bi titulu magistra socioloških nauka steklo 14 postdiplomanata, dok se u treću generaciju 1975–1976. godine upisalo 88 polaznika, od kojih je 18 magistriralo sociologiju. Dio uspješnih magistara sa ovog studija u značajnoj mjeri je ojačalo kadrovsku strukturu tadašnjeg studija sociologije na Fakultetu političkih nauka.

Tokom 1984. i 1985. godine organiziran je novi postdiplomski studij Fakulteta političkih nauka sa znatno inoviranim nastavnim planom i programom u okviru koga je integralni dio predstavljao i studij sociologije. Na ovaj postdiplomski studij upisalo se 26 kandidata da bi zvanje magistra socioloških nauka steklo šest postdiplomanata. Nastavni plan i program ovog postdiplomskog studija bio je strukturiran iz slijedećih tematskih oblasti:

- marksizam – misao proleTERSKE revolucije i socijalizam;
- marksizam o savremenim pitanjima rata;
- geneza i struktura javnosti i sistema komuniciranja;
- metodologija istraživanja društvenih promjena i razvoja;
- sociološki aspekti jugoslavenskog samoupravnog društva;
- političke teorije samoupravnih promjena i razvoja.

Treba reći da je i ovaj postdiplomski studij zadržao interdisciplinarni karakter i veoma kvalitetnu strukturu nastavnika Fakulteta političkih nauka i drugih fakulteta Sarajevskog univerziteta uz gostovanje nastavnika sa Beogradskog univerziteta i Zagrebačkog sveučilišta, što je osiguravalo zavidan nivo ozbiljnosti naučne promocije.

Nakon niza teškoća, protivrječnosti i kontroverzi koje su pratile nastanak, a onda i genezu Fakulteta političkih nauka, pa i studija sociologije u njegovom okviru, od finansijskih problema do odnosa politike i vlasti prema Fakultetu, kroz stalne pokušaje njegovog

ideološkog discipliniranja, od čega nije imuna ni „novodemokratska“ vlast koja je uspostavljena nakon urušavanja socijalizma te borbe značajnog dijela nastavnika i saradnika Fakulteta za očuvanje onog nivoa autonomije koji je pretpostavka nepristrasne i ozbiljne nastavno-naučne djelatnosti, uslijedit će četverogodišnji ratni period, koji je zapravo najteže, ali istovremeno i veoma časno razdoblje postojanja našeg fakulteta. Naime, i pored apokaliptične četverogodišnje opsade Sarajeva, Fakultet ne prekida svoju djelatnost, već i u ovim neljudskim egzistencijalnim uslovima čitavo vrijeme rata radi u kontinuitetu, kroz forme koje su bile realno moguće, tako realizirajući svoju profesionalnu i humanističku misiju u tom beskrupuloznom ambijentu ljudske tragedije i smrti. Ovdje se mora istaći dostojanstveno držanje i ponašanje prema visokim moralnim uzusima najvećeg broja nastavnika, saradnika i studenata. Važno je istaći i to da i u ovom teškom periodu suočavanja sa zlom na Fakultetu je sačuvana multinacionalna i multikonfesionalna struktura nastavnika, saradnika, ostalih zaposlenika i studenata, kao i činjenicu da, i pored u ratnom okruženju uzavrelih nacionalnih strasti, na našem fakultetu pa ni na njegovom studiju sociologije nije bilo ozbiljnih problema, na što smo veoma ponosni.

U naprijed naznačenom kontekstu posebno treba apostrofirati organiziranje novog, trećeg postdiplomskog studija pod nazivom „Bosna i Hercegovina u savremenom svijetu“, čija realizacija je počela u ratnim uslovima akademske 1994/1995. godine. Dakle, u ratnom vremenu, kao jedan od oblika otpora ratu u kome stradaju ljudi i materijalna dobra, uništavaju se knjige, dio arhiva, mnoštvo važnih dokumenata i institutske građe vezane za naučne projekte itd., Fakultet ponovo oživljava naučni proces kroz postdiplomski studij koji u sebi integrira svih pet odsjeka. Ovaj studij upisuju kandidati ne samo iz Sarajeva, već i sa tuzlanskog i zeničkog područja. Stoga će nastavnici prve generacije ovog postdiplomskog studija kroz tunel izlaziti iz Sarajeva da bi realizirali svoje nastavno-naučne obaveze u Tuzli i Zenici, te na taj način olakšali položaj postdiplomantima iz tih područja. Sa tog stanovišta ističemo da Fakultet političkih nauka, pa i njegov studij sociologije, tačnije nastavnici i saradnici koji su u toku rata ostali na Fakultetu i svojim ukupnim aktivitetom pružali otpor tom anticivilizacijskom ratnom pohodu, mogu biti ponosni na svoj patriotski i antiratni angažman koji je bio u funkciji borbe za očuvanje temeljnih humanističkih vrijednosti.

Struktura nastavnog plana postdiplomskog studija „Bosna i Hercegovina u savremenom svijetu“ koncipirana je tako da nastavne predmete prvog semestra slušaju zajedno studenti svih pet odsjeka našeg fakulteta, dok će u drugom i trećem semestru nastavne obaveze biti prilagođene usmjerenjima po odsjecima, a četvrti semestar će biti rezerviran za prijavu i izradu magistarskih radova. U prvom semestru svi studenti proučavaju metodologiju društvenih istraživanja, značaj civilnog društva, ljudskih prava i demokratije za bosanskohercegovačko društvo, globalizaciju i nacionalne identitete i Evropsku uniju. U drugom i trećem semestru postdiplomanti sociološkog usmjerenja slušaju niz uglavnom socioloških disciplina od metodologije socioloških istraživanja, preko sociološke analize etničkih grupa, društvenih promjena, religije i politike u savremenom svijetu, urbanog i ruralnog društva, bosanskohercegovačkog društva, pa i sinkretizma, a onda i jezika i identiteta, do sociološkog diskursa spolnosti i seksualnosti, kao i socijalno-ekoloških fenomena. Do 2006. godine više generacija je pohađalo ovaj postdiplomski studij mada je relativno mali broj ukupno upisanih kandidata steklo zvanje magistra socioloških nauka.

U toku 2008. godine Odsjek za sociologiju Fakulteta političkih nauka kreće u zajednički projekat sa Medicinskim fakultetom u Sarajevu u cilju organiziranja interdisciplinarnog postdiplomskog studija o temi „Demografske promjene, zdravlje i upravljanje ljudskim resursima u Bosni i Hercegovini“. Nakon završenih priprema te usvajanja elaborata na nastavno-naučnim vijećima Fakulteta političkih nauka i Medicinskog fakulteta kao i Senata Univerziteta u Sarajevu, upisana je generacija od oko 30 postdiplomana koji će nakon odbranjenog magistarskog rada steći akademsko zvanje magistra nauka iz oblasti demografskih promjena, zdravlja i upravljanja ljudskim resursima, a koji će uz diplomu dobiti i odgovarajući dodatak diplomi, gdje će se precizirati za koja znanja i vještine je kandidat osposobljen. Nastavni plan je koncipiran tako da obuhvata niz tematskih oblasti sociološkog i medicinskog disciplinarnog usmjerenja od metodološke edukacije za društvena i biomedicinska istraživanja, preko analize demografskih promjena koje su karakteristične za postkonfliktno bosanskohercegovačko društvo, zdravlja, stanovništva i njegovog razvoja, upravljanja ljudskim resursima, kulture življenja, a onda i raseljenosti stanovništva i zaštite životne okoline, stila života i zdravlja ljudi, socijalne patologije i postratnog sindroma, te značaja populacione politike u našem društvu, do proučavanja menadžmenta zdravstva, kulturnih i obrazovnih resursa, značaja cjeloživotnog učenja

kao i mogućnosti poboljšanja društvenog odnosa prema licima „treće dobi“. Značajan dio ove generacije postdiplomanata koja je upisala i u toku 2009. i 2010. godine pohađala postdiplomski studij uglavnom je završila ili dovršava ispitne obaveze i priprema prijave magistarskih radova.

Fakultet političkih nauka je u akademskoj 2009/2010. godini organizirao specijalistički studij sa više disciplinarnih usmjerenja za koje je matičan, te u tom kontekstu i sociološki smjer posvećen proučavanju porodice i društva. Cilj ovog jednogodišnjeg studija koji je apsolviralo i radi na pripremi završnih radova oko 30 kandidata sociološkog usmjerenja jeste osiguravanje mogućnosti studentima koji su završili četverogodišnji studij prema starom nastavnom planu da sticanjem dodatnih kredita dostignu status studenata koji su kroz bolonjski proces studiranja završili drugi stepen (masterski) i stekli zvanje magistra struke na Odsjeku za sociologiju.

Rezultat naprijed spomenutih nastavno-naučnih aktivnosti sa kandidatima koji su diplomirali na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka može se statistički iskazati kroz podatke o odbranjenim magistarskim radnjama i doktorskim disertacijama. U tom smislu, prema podacima do kojih smo došli, za proteklih 47 godina rada na studiju sociologije našeg fakulteta proizvedena su dva specijalista, 90 magistara socioloških nauka te 46 doktora socioloških nauka. Značajan broj nastavnika i saradnika sociologa, koji danas učestvuju u realizaciji nastavno-naučnog procesa na našem fakultetu, kao i nizu drugih fakulteta na bosanskohercegovačkim prostorima, magistarske i doktorske naučne titule stekli su na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, što svjedoči o nesumnjivom kvalitetu nastavnih i naučnoistraživačkih aktivnosti ovoga studija. Ovdje moramo istaći i činjenicu da je u vrijeme konstituiranja studija sociologije Fakultet bio u situaciji veoma skromne nastavne strukture, te je funkcionirao uz izdašnu pomoć drugih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i univerziteta sa jugoslavenskih prostora, dok danas na Odsjeku za sociologiju u nastavno-naučnom procesu sudjeluje 20 nastavnika i saradnika i to šest redovnih profesora, tri vanredna profesora, tri docenta, šest viših asistenata i dva asistenta, pri čemu jedan broj nastavnika učestvuje i u realizaciji nastave na više socioloških disciplina na drugim fakultetima Univerziteta u Sarajevu, kao i drugim univerzitetima na bosanskohercegovačkim prostorima. Mada smo se dvoumili oko toga da li u ovoj analizi navoditi i

imena ljudi koji su participirali u čitavom razvojnom putu studija sociologije, bojeći se da zbog nedostatka podataka nekoga ne izostavimo, ipak se čini da je veoma važno spomenuti nastavnike i saradnike koji su u periodu od formiranja Odsjeka za sociologiju do danas u različitim periodima dali izvjestan doprinos realizaciji i profiliranju ovog studija. U tom smislu trebaju biti spomenuti slijedeći nastavnici: Joco Marjanović, Hamdija Pozderac, Franc Cengle, Zlata Grebo, Zoran Vidaković, Franjo Kožul, Esad Ćimić, Borislav Gojković, Hasan Sušić, Božidar Gajo Sekulić, Šefko Međedović, Ina Ovadija-Musafija, Fadila Čengić, Olga Kozomara, Desanka Ikić, Safeta Kovo, Vojin Simeunović, Nedžad Hadžidedić, Rasim Muminović, Spasoje Pejović, Momir Zeković, Muzafer Hadžagić, Milena Bošnjak-Somborski, Halim Mulaibrahimović, Nijaz Mesihović, Džemal Sokolović, Hilmo Neimarlija, Ljupko Salom, kao i asistenti: Rajko Đukić, Dušan Stanišić, Željka Mudrovčić, Dušan Šehovac i Jasna Miloš. Današnju nastavničku i saradničku strukturu Odsjeka za sociologiju čine redovni profesori Hidajet Repovac, Ivan Cvitković, Nijaz Musabegović, Ismet Grbo, Jusuf Žiga i Šaćir Filandra; vanredni profesori: Asim Mujkić, Dželal Ibraković i Senadin Lavić; docenti: Dino Abazović, Merima Čamo i Halima Sofradžija; viši asistenti: Suljo Borovina, Esad Ljubović, Adnan Džafić, Lejla Mušić, Valida Pašić i Mirza Emirhafizović; te asistenti: Amer Filipović i Amer Osmić. Ovdje treba istaći i to da su dužnost šefa Odsjeka za sociologiju obavljali profesori: Olga Kozomara, Zoran Vidaković, Šefko Međedović, Džemal Sokolović, Hidajet Repovac, Nijaz Musabegović i Šaćir Filandra, a danas tu funkciju obnaša Jusuf Žiga.

Budući da je posljednjih nekoliko godina obilježeno programskim zaokruživanjem studija prema bolonjskim principima, mada je i pored velikog angažmana na njegovom provođenju i dalje jako prisutan izuzetan problem obezbjeđenja materijalnih pretpostavki, kao i nužne racionalizacije procedura koje prate ovaj oblik studiranja, što bitno utiče na kvalitativnu dimenziju visokoobrazovne djelatnosti, pored već organiziranog prvog i drugog stepena studija na Fakultetu su provedene intenzivne aktivnosti na koncipiranju trogodišnjeg doktorskog studija koji predstavlja treći stepen studiranja u okviru bolonjskog sistema studiranja. U tom smislu nakon dugotrajnih ozbiljnih rasprava Nastavno-naučno vijeće je usvojilo prijedlog nastavnog plana i programa ovog doktorskog studija i uputilo ga Univerzitetu, te je konačnu saglasnost dao Senat Univerziteta. U obimnom elaboratu predviđeno je organiziranje interdisciplinarnog doktorskog studija koji će imati nastavni i

naučnoistraživački karakter utemeljen na disciplinama koje se studiraju na našem fakultetu, pri čemu će u realizaciji biti angažirani nastavnici i saradnici ne samo iz Bosne i Hercegovine, a čija će kompetentnost za učešće na ovom nivou studija biti verificirana postignutim naučnim rezultatima. Kada je u pitanju participacija Odsjeka za sociologiju u realizaciji tog doktorskog studija, predviđeno je da u njegovom nastavnom planu kao obavezni predmeti budu zastupljene slijedeće sociološke discipline:

- problemi i izazovi savremene sociologije;
- savremene sociološke teorije;
- sociologija između apologije i kritike.

Uz to, predviđeni su i slijedeći izborni predmeti:

- Nacija i savremeni društveni konflikti;
- Savremeni izazovi sociologije religije;
- Kultura i identitet;
- Urbano i ruralno društvo;
- Obrazovanje i društvene promjene;
- Porodica i društvo;
- Rod i Balkan.

Naravno, studenti koji se opredijele za temu doktorske disertacije iz oblasti socioloških nauka izabrat će iz ove ponude izbornih tematskih oblasti one koji će biti u funkciji izrade njihove doktorske disertacije. Prva generacija ovog doktorskog studija počela je sa radom u decembru 2012. godine.

Na kraju ove analize razvoja studija sociologije kao posebnog odsjeka, ali i integralnog dijela nastavno-naučnog procesa na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, neophodno je upozoriti na to da – i pored želje da se što kompleksnije i potpunije pokuša zahvatiti sve ono što je obilježilo profiliranje studija sociologije, te u tom smislu napora da se dođe do relevantnih činjenica koje svjedoče o razvojnom putu sociologije na ovom fakultetu – sa sigurnošću možemo konstatirati da ovdje nisu mogli biti prezentirani svi segmenti koji verificiraju značaj ovoga procesa. Međutim, i pored ove objektivne manjkavosti, koja suštinski ne dovodi u pitanje ovu analizu, čini se da ponuđena argumentacija nedvojbeno potvrđuje značaj intelektualnog kapitala uloženog u razvoj čitave lepeze socioloških disciplina koje se proučavaju na ovom odsjeku,

kao i nužnost daljeg naučnoistraživačkog aktiviteta na unapređenju i stalnom osavremenjivanju studija sociologije, te aplikacije socioloških znanja u interesu humanizacije odnosa među ljudima.